

FELSEFE DÜNYASI

2023 YAZ/SUMMER Sayı/Issue: 77-Ek

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, süreli ve hakemli bir dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) Felsefe Dünyası'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Felsefe Dünyası, her yıl Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve TÜBITAK ULAKBIM/TR DİZİN tarafından dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is published biannually. It is indexed by Philosopher's Index and TUBITAK ULAKBIM/TR DİZİN since 2004.

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Arş. Gör. Buğra Kocamusaoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Alan Editörleri/Section Editors

Prof. Dr. Ahmet Emre Dağtaşoğlu (Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Ata Az (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Sebile Başok Dış (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Doç. Dr. Nihat Durmaz (Selçuk Üniversitesi)

Dr. Mehtap Doğan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Muhammet Çelik (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Dr. Kenan Tekin (Yalova Üniversitesi)

Dr. Nazan Yeşilkaya (Şirnak Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörleri/Spelling and Language Editors

Zehra Eroğlu (Ankara Üniversitesi)

Abdussamet Şimşek (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Ahmet Hamdi İşcan (Ankara Üniversitesi)

Hatice İpek KESKİN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Fiyatı/Price: 150,00 TL | **Basım Tarihi :** Ekim 2023, 300 Adet

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 231 54 40

<https://dergipark.org.tr/pub/felsefedunyasi>

Hesap No / Account No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN: TR22 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Rebrobir Matbaa
1514. Sokak, No: 23, 06378 İvedik OSB
Yenimahalle / Ankara

Tel: 0(312) 395 20 29 | **Sertifika No:** 47381

DILTHEY'İN KANT FELSEFESİNİ ELEŞTİRİSİ

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 77-Ek, 2023, ss. 173-192.

Geliş Tarihi: 01.05.2023 | Kabul Tarihi: 16.10.2023

DOI: 10.58634/felsefedunyasi.1290738

Araştırma Makalesi

Sait Can ATAMAN*
Arslan TOPAKKAYA**

Giriş

Dilthey felsefesini anlamak için onun, köken olarak hangi düşüncelerden ve filozoflardan beslendiğini ortaya çıkarmak önemlidir. Kendi döneminde yaşanan bilimler ayrışması ve bu ayrışma esnasında felsefenin yaşadığı kimlik probleminin, Dilthey felsefesinin ortaya çıkışında belirleyici bir faktör olduğunu dile getirmek gerekir. Bunun yanı sıra o çağdaki yadsınamaz Kant etkisinin, felsefi ilerlemede başrolde olduğu unutulmamalıdır. Felsefe tarihi için önemli bir durak ve kırılma noktası olarak ele alınabilecek olan Kant, kendisinden sonraki tüm felsefecilere etki etmiş bir filozoftur. Dilthey de bundan nasibini almış bir filozof olup kendi felsefesinin çıkış noktasının Kant olduğunu bizzat kendisi itiraf etmiştir.

Dilthey'in tin bilimleri ile doğa bilimlerinin arasındaki kopuşu görüp tin bilimlerini epistemolojik olarak temellendirmesi, felsefe tarihi için çok önemli bir katkıdır. Tin bilimlerinin doğa bilimlerinin karşısındaki yerini ve konumunu ikame etmek isteyen Dilthey, Kant'ın kritik felsefesinde ortaya koymuş olduğu felsefi dinamiklere benzer felsefi dinamikler ortaya koyar. Bu doğrultuda Kant'ın bilimsel bir metafizik arayışı çerçevesinde *Ahlak Metafiziğinin Temellendirmesi*'nde ortaya koyduğu projeye benzer şekilde Dilthey'de tin bilimleri temellendirmesi gibi önemli bir projeye soyunacaktır. Burada Dilthey'in, Kant'ın başlatmış olduğu bir felsefi gelişmeyi daha da

* Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ORCID: 0000-0002-8252-5139, e-mail: saitataman@gmail.com

** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ORCID: 0000-0002-8305-8675, e-mail: atopakkaya@erciyes.edu.tr

derinleştirmiş olduğunu da söylemek pek tabii mümkündür. Dilthey'in bu paralelliğe rağmen Kant'ı bazı açılardan eleştirmiş olduğu ve ondan farklı düşüncelere sahip olduğunun da altı çizilmelidir.

Dilthey felsefesinin ana kavramlarını ve tematik düşüncesini anlamak için Kant üzerinden ortaya koyduğu eleştirileri anlamak önem arz etmektedir. Bu anlamda Dilthey'in Kant'a yöneltmiş olduğu eleştiriler, onun felsefesini anlamakta okuyucuya ışık tutacaktır. Aynı zamanda Kant üzerinden yapılan bu eleştirilerin dolaylı olarak Alman İdealizmine yönelik eleştiriler olduğu açıkça söylenebilir. Bundan dolayı Dilthey, aslında çağın Alman felsefi paradigması üzerinden özgünleşerek kendi felsefesini inşa edecektir. Bunu yaparken de tin bilimleri açısından çığır açıcı gelişmelere imza atacaktır. Buradaki ayrımı net bir şekilde ortaya koymak Dilthey'i anlamanın yanı sıra tin bilimlerinin doğuşunda doğa bilimlerinden ayrılarak kendi zeminini oluşturan ön koşulları anlamak için de büyük önem arz eder. Kant felsefesi ve Dilthey'in Kant'a yöneltmiş olduğu eleştiriler, bu bağlamda bir temel çıkış noktası görülerek Dilthey'in *hayat felsefesini* aydınlatmak için bir ön hazırlık olarak ele alınması bu çalışmanın ana hedefidir. Bu doğrultuda yöntem olarak daha çok Dilthey'in kendi çalışmaları üzerinden Kant'a yöneltmiş olduğu eleştirilerini ele almak benimsenmiştir.

Dilthey'in Eleştirel Bakış Açısı ve Kant Eleştirisi

Metafizik Eleştirisi

Dilthey klasik anlamda felsefenin metafizikle olan ilişkisine yönelik eleştirel bir bakış açısına sahiptir. Özellikle, felsefenin soyut spekülatif bakış açısından kurtulması gerektiğine inanır. Bu tarzda yapılan felsefe, Dilthey'in zamanında Alman İdealizminin ana akım hâkim felsefi tarzı haline gelmişti. Dilthey, tüm transandantal felsefelerin son noktada buraya ulaşacaklarına inanır ve Locke'tan Kant'a kadar geliştirilen yöntemlerin de bunu doğrular nitelikte olduğunu ifade etmektedir (II: 496).¹

Dilthey'e göre geleneksel metafiziğin içerisine düşmüş olduğu bu durumdan kurtulması gerekir. Ne var ki felsefe, metafiziğe dönüştüğünde üzerinde konuşulamayanlar hakkında konuştuğunun farkında olmaz. Tartışılabilirliği olmayan bu alanı ilk defa Kant, kesin bir şekilde sınırlayıcı ilk adımı atmıştır: "Aristotelesçi metafizik tanımından, eleştirel felsefenin kesin kavrayışları aracılığıyla, metafiziğin tartışmaya konu olamayacak bir özelliği

¹ Gösterim kolaylığı açısından Dilthey'in *Toplu Eserlerinden (Gesammelte Schriften)* yapılan alıntılarda roma rakamları cilt numarasını, Arap rakamları ise sayfa numarasını göstermek için kullanılmıştır.

ortaya çıkar. Kant bu özelliği doğru bir şekilde vurguladı. Tüm metafizik, deneyimin ötesine geçer.” (I: 130).

Burada Dilthey'in metafizikten ne anladığını belirtmek gerekir. Dilthey spekülatif, soyut, tecrübeden ötede, yaşamdan kopuk, deneyimlenemeyen ve kanıtlanamayan düşünceler ve söylemler olarak metafiziği anlar. Kant'ı da ortaya koymuş olduğu transandantal felsefede bu özellikler olduğundan dolayı eleştirir. İnsan yaşamının doğal, basit ve en yalın yanlarının es geçildiği felsefi çalışmaların bu bariz çıplaklığını ortaya koyması açısından Dilthey, önemli bir noktaya parmak basar.

Bunun yanı sıra Dilthey'e göre bilimsel ve felsefi gelişmeler, yeni bir epistemoloji ihtiyacını doğurmuştur. Bu epistemoloji Dilthey'e göre metafizikten uzak bir epistemolojinin inşası ölçüsünde başarılı olur. Dilthey “metafiziğe dayanmayan deney ve bilimsel verileri temel alan yeni bir bilgi teorisinin kurulması zorunluluğundan bahsetmektedir.” (Topakkaya, 2016: 15).

Dilthey'e göre bilginin imkânı sorusuna verilen yanıtlar o döneme kadar tam anlamıyla verilememiştir. Dilthey için tin bilimlerinin temellendirilmesi, bir bilgi teorisi için en önemli uğraş olarak görülmektedir. Bilginin ne empirik bir yanı olduğu yadsınabilir ne de rasyonalist. Ne var ki bugüne kadar ortaya konulmuş olan epistemolojik yaklaşımlar bunlardan birini seçerek gerçek bilginin imkânını göz ardı etmiş olurlar.

Bir bilgi teorisinden söz edilecekse insan tininin gerçeklikleri de ihmal edilmemelidir. Rasyonel bir varlık olarak özne her şeyden önce kendi yaşamına sahip olduğunun canlı bilincini taşır. Bu yaşamın da özellikle tinsel gerçekliklerini “anlama” (verstehen) ile yaşar. Empirik bakış açısı ile ele alındığında herhangi bir karşılığı olmayan bu gerçeklik türü açık bir şekilde özne ile birlikte varoluşuna kendiliğinden delildir. İçsel tecrübeyle açığa çıkan bu gerçeklikler, aynı zamanda Dilthey felsefesinin hareket kaynağıdır. Bu gerçekliklerin analizi, tin bilimlerinin merkezi olup aynı zamanda bağımsız bir sistem kurarlar (I: XVIII).

Gerçekten Dilthey'in vurgulamış olduğu bu durum, kendisinden önceki felsefi genel bakışın ve yorumun bir körlüğü olarak nitelendirilebilir. Bu durum; Thales'in sürekli yıldızlara bakmasından dolayı bir gün çukura düşünce, kölesi tarafından eleştirilmesini hatırlatıyor. “Siz filozoflar böylesiniz; ayağınızın altındakileri görmezken göklerde olup biteni anlamaya çalışırsınız!” Bu anlamda ruh ve beden bütünlüğünden müteşekkil olan insanın, tinsel mevcudiyetinin de görülmesi ve es geçilmemesi o dönem için Dilthey'in altını çizmiş olduğu önemli bir noktadır.

Dilthey'in empirizmi ve rasyonalizmi yetersiz bulup, kendi epistemolojisini ortaya koymak üzere tin bilimleri ile doğa bilimleri arasındaki ayrımı özellikle vurguladığı görülür. Bu doğrultuda Dilthey, doğa bilimlerinin ilke ve yöntemlerinin olduğu gibi tin bilimlerinin de aynı şekilde ilke ve yöntemlerinin olması gerektiğinin altını çizer. Bunu yaparken deyim yerindeyse “empirizm ile rasyonalizmi buluşturan ara bir yol” seçer (Topakkaya, 2016: 15).

Dilthey, empiristlerin maddi görüşlerine rağmen manevi iç görüşlerin varlığına değinir. Bu içsel tecrübeden elde edilen gerçekliklere rağmen o rasyonalist bir bakış açısına düşmez. Burada Dilthey için bilginin imkânı açısından içsel deneyim ve dışsal deneyimin karşılıklı ve dinamik bir süreci söz konusudur. O, bu ayrımı ortaya koyar ve bir yanda deneyciliğe ve diğer yanda spekülatif idealizme karşı bir pozisyonu belirlemiştir (Stein, 1924: 340).

Kant'ın transandantal felsefesi ilk kez özgünlüğü ile bu iki epistemolojik yaklaşımı kendinde birleştirir. İlk defa Kant felsefesinde empirizm ve rasyonalizm arasındaki uçurum bir köprü ile aşılmıştır. Ne var ki Dilthey için bu da yeterli olmaz. Dilthey'in bilgi teorisi, spekülasyondan arı; metafiziğe dayanmayan bir bilgi teorisinin zorunluluğunu savunur. Bunun için de “içsel deneyimin bakış açısına sıkı bir şekilde tutunur, içsel deneyim tarihsel olarak geliştirilir ve tüm metafiziğe kesin bir karşı argüman olarak gösterilir.” (Stein, 1924: 340).

Dilthey'in insan içsel deneyiminin onun doğup, büyümesi ile değiştiğini görmesinden dolayı tarihsellik çıkarımında bulunduğunu düşünmek pek de uzak bir yorum değil gibi gözükmemektedir. İnsanın düşünceleri için, deneyiminden dolayı sürekli bir hareket ve gelişim söz konusudur. Bu değişim, özellikle epistemolojisinde önemli bir aydınlanma unsuru olsa gerek; zira içsel deneyimi de kapsayan bir epistemoloji hiçbir zaman mekanik bir bakış açısına indirgenmemelidir.

Burada artık arı bir epistemolojik teori yolu açılmıştır. Önceki tüm öğretilerden bağımsız ve özgün bir anlayışın yansıması olan bu epistemolojinin belirlenimlerini metafiziğe düşmeden ortaya koymak büyük bir itina gösterilmesini gerektirir. Dilthey, metafiziğin bir bilim olarak imkânsız olduğunu vurgular (I: 402). Bunun yanı sıra onun felsefesi Kant felsefesinden oldukça beslenmiştir. “Ne var ki Dilthey'e göre Kant'ın apriorizmi de en az pozitivizm kadar yanılıcı ve yanıltıcıdır... Aynı zamanda o Kant'ta eleştirel olarak kendi bilgi teorisini geliştirmeyi denediği bir karşı pozisyon da bulur.” (Topakkaya, 2016: 19). Bu karşı pozisyon bilimsel metafizik yapmaya çalışan Kant üzerinden kendi epistemolojisini temellendirmesi için ona kolaylık sağlayacaktır.

Kendinde Şey (Ding An Sich) Eleştirisi

Dilthey'in, Kant'ı eleştirdiği bir diğer nokta da bilgi edinme sürecinde özne ve dış dünya arasındaki ilişkinin kopukluğudur. Septiklerin içsel durumlarımızı bilgidan kopardıkları yaklaşımlarını eleştiren Dilthey, onların dış dünya hakkında tutarlı bir görüşe ulaşamadıklarını düşünür. Kant'ın "kendinde şey"e bakış açısı da bu yaklaşımın bir ürünüdür. Dilthey'e göre buradaki hata, olgunun nesnel temeli hakkındaki bilgi olasılığını reddetmeleri değil, sadece buna dayanarak bilgi olasılığını inkâr etmelerinden gelir (I: 236).

Kant'ın numen ve fenomen alanının ayırımının düşüncede ve dış algıda bir boşluğu beraberinde getirdiğini düşünen Dilthey, öznenin kendi yaşam gerçekliği üzerinden bilgi imkanına işaret eder. Kant, bu ayrılığı görememişti (I: 240). Bu anlamda daha önce görülemeyen ve ifade edilmeyen bu iç gerçeklikler Dilthey'in temel çıkış noktasını oluşturacaktır. Bu gerçeklikler özellikle zaman kategorisi ile kurulur. Bu doğrultuda Kant'ın gerçek anlamda insanın içsel yaşamını ve zamanla olan ilişkisini göz ardı ettiği problemin ana nedenidir. Bundan yola çıkarak "Dilthey, esas itibariyle kendinde-şeyi zamansız ve zamanın ötesine geçen bir şey olarak konumlandırmaya karşıdır." (Topakkaya, 2005: 55).

Dilthey'in özellikle temas ettiği noktalardan biri de öznenin bağımsız bir "kendinde şey" hakkında septiklerin komik durumu olsa gerek. Nesneden elde edilecek bilginin şüpheli durumunu savunmalarına rağmen hala o nesne hakkında konuşmaya ne gerek vardır! Bu durumu Dilthey, kendi epistemolojisi için bir dayanak olarak görüyor gibi; çünkü tam da buradaki eksiklik içsel deneyimi bilginin imkânı sürecine dâhil etmesine olanak sağlamış görünüyor.

Kant için ise "kendinde şey" düşüncesi, metafizik için hayat verici bir buluş. Metafizik yüzyıllarca spekülative yolları aşındırmış ve sonuç olarak, saygınlığını yitirmiş. Kant ile birlikte, aklın metafizik konular karşısındaki düştüğü yanılgı ortaya konmuş, işte bu yüzden de dış dünyadaki nesnelere asıl oldukları her ne ise "kendinde şey" ile muhafaza edilmiştir. Böylelikle Descartes'tan beri gelmiş olan bilen öznenin, dış dünya ile arasındaki uçurumu, Kant ile zirveye ulaşmıştır.

Dilthey, tam da bu noktada ne mutlak bir rasyonalizmi ne de mutlak bir empirizmi kabul eden bir duruş sergiler. Dilthey'in, epistemolojisini bu iki yaklaşımın ortasındaki bir çizgide konumlandığı söylenebilir (Günay, 2010: 15).

Deneyim Eleştirisi

Dilthey, deneyim (Erfahrung)² kavramının sadece dış dünya ile ilişkili olmasına karşı çıkar. Ona göre deneyimin önemli yanı birincil ve özsel olan “içsel deneyim”dir. Kant’ın transandantal felsefesi bu anlamda deneyimin bu özsel yanını es geçmiştir. Dilthey’in bilginin imkân ve şartlarını üzerine kuracağı tinsel gerçeklikler, Kant tarafından ihmal edilmiştir (Topakkaya, 2016: 20).

Dilthey’e göre Kant, ortaya koyduğu aklın bilgi edim sürecinde göstermiş olduğu üzere apriori kategoriler ile *deneyime* ulaşılabileceğini kanıtlamaktan başka bir şey yapmamıştır. Her ne kadar onun soyut felsefesi kendisinden öncekiler gibi saf aklın arı kavramları üzerinde şahlıyor olsa da bilgi edim sürecinde ulaşılan yine *deneyim* nesnelere dir:

Kant; Aristoteles ve Descartes’ın zihinlerinde olduğu gibi, aslında bir a priori kavramlar ve gerçekler sistemi geliştirmesiyle, metafiziğin nihai sonucunu ilerleyen soyutlamalar yönünde çizdi. Ancak, bu koşul altında bile ‘aklımızın kullanımının yalnızca olası deneyim nesnelere uzandığını’ reddedilemez bir şekilde kanıtlamıştır (I: 402).

Dilthey *deneyimden* kaynaklanmayan soyut kavramların ıraksal belirlenimlerine, spekülative kavramların erişilemeyen ve ispatlanamayan sunumlarına, insan bilincinin tinsel ve dışsal gerçekliklerini birleştirmeyen kategorilerine karşı çıkar. Dilthey, bu doğrultuda gelişen felsefeleri metafizik olarak görür. Kant’ın kategorileri de tam da bu -ifade edilen- özellikleri taşır. Dolayısıyla Dilthey, Kant’ın kategorilerini hatalı ve yanlış olarak ifade eder (I: 418).

Kant’ın transandantal felsefesi anlama yetisinin saf görü formlarının ve apriori kategorilerinin donuk ve sabit mekanik içsel işlevselliğinin etkisi ile şekillenmiştir. Dilthey’in apriorizm eleştirisi bağlamında Kant’ın apriori ölü ve donuk kategorilerini olumsuzladığı görülür (XIX: 44). Ona göre *içsel deneyimde* sürekli canlı ve hareket halinde bir anlama mekanizması var. Bu mekanizma, hiçbir sınırlamaya ve sabit kılmaya tabi olamayacak şekilde işlev görür. Dilthey’e göre Kantçı -tarihe aşkın- bir akıl varlığının inşa edilmiş olması, insanı sabit ve ölü bir “bilme mekanizmasına” dönüştürmüştür.³

2 Bazı kaynaklarda “tecrübe” olarak da karşılaşılabılır.

3 Gerçekten de günümüzde teknolojinin son derece hızlı gelişimi ve bilginin inanılmaz akışı, insanın anlama yetisinin ne denli hızlı ve değişken olduğunu kanıtlar niteliktedir. Sosyal medya ile sürekli evrilen insan algısı anlama yetimizin her bir mecrada farklı kategorilerle çalıştığının bir örneğidir. Felsefe tarihinin en önemli konularından biri 20. yy.a kadar insanoğlunun doğayı-nesneyi nasıl anlayacağı, aklın kategorilerinin bu anlamda özne tarafından nasıl kurulacağı idi. İnsanoğlu doğaya ve nesnelere bir tahakküm kurmaya çalışırken çağımızda “nesnelere interneti” kavramı ile artık nesnelere ve doğaya, insanoğluna bir tahakküm kumar hale gelmiş durumda. Anlama kategorilerimiz “nesnelere interneti”nin tahakkümü altında işlenmekte iken bu durum, kendi çağında Dilthey’in ne denli önemli bir vurgu yaptığını göstermektedir.

Bilme öznesinin karakteristik bir özelliği haline gelen bu işleyiş, bu tarz felsefe yapan filozoflarda yaşam açısından belirgin bir göz ardı ediş anlamına gelmektedir. Dilthey bu durumu çok çarpıcı bir ifade ile dile getirir: "Locke, Hume ve Kant'ın kurduğu bilme öznesinin damarlarında akan gerçek kan değil, salt bir düşünce etkinliği olarak aklın seyreltilmiş özüdür." (I: XVIII).

Dilthey bu anlamda kendi bilgi teorisini "tarihsellik" üzerine kurar. Bu tarihsellik insan aklını da içine alacak şekilde dizayn edilmiştir. Kant'ın bu konuda tinsel gerçekliklere değinmemiş olması Dilthey'e göre onun bilgiyi edinme sürecinde çok büyük bir boşluk olduğu anlamına gelmektedir. Apriori olarak akıl kategorileri ile cevap sunulan bilginin imkân ve şartları bilginin oluşumunda etkili olan tinsel gerçeklikleri yok saymaktadır. Açıkça Dilthey psikolojik yetileri baltalayan böyle sabit ve doğa bilimci bir anlama yetisine (Verstand) saldırıyor (Dilthey, 1977: 6).

Dilthey açısından Kant'ın akıl kategorileri, yaşam ile etkileşim içerisindeki insanın canlılığını elinden alan ve onu saf aklın bir makinesine dönüştüren işlevsel araçlara bürünmüş olur. Dilthey'e göre Kant, kategorilerini aklın tekelinde cansızlaştırmıştır. "Temsilin onlarsız yapamadığı durumlarda bile, onların canlı kökenlerinin bireyin kendisiyle ilgili deneyiminde olduğu asla unutulmamalıdır." (I: 31). Kant felsefesinin bütün bu apriorizm belirlemeleri aklın tarihselliğini ve içsel yaşam deneyimini ortadan kaldıran unsurlardır.

Tarihsellik ve Zaman Anlayışına Yönelik Eleştiriler

Dilthey felsefe tarihinde insan aklının eleştirisinin yapılrken, insan aklının ve onun tarihsel arka planının yeterli bir şekilde ele alınmadığını dile getirir. Kant üzerinden bu eleştiriye değinen Dilthey, akıl için tarihsel bir konumu felsefe için temel bir ön koşul olarak görür. Dilthey'e göre tarihsel aklın çözmesi gereken bir problem vardır ki bu problem, Kant'ın *akıl* (Vernunft) eleştirisinin yüzleşmediği bir problemdir. "Tarihsel nesnelere tamamen farklı doğaları adına yeterince şey yapmak için Kant'ın akıl eleştirisinin saf ve ince havasından çıkmalıyız." (VII: 278).

Dilthey'in Kant'a yöneltmiş olduğu tarihsel akıl eleştirisi öznenin kurulumunun tarih üzerine taşınmasından gelir. Özne, Kant için tarih dışı bir akıl konumundadır. Dilthey, içimizdeki manevi dünyanın kişisel deneyimler olarak gerçekliğine vurgu yapar. Ne var ki bunlar Kant'ın soyut, tarihsel olmayan düşünce biçiminde kabul ettiği teorik aklın sahip olduğu güce sahip değildir (I: 384, 385).

Kant'ın kategorilerinin sabit oluşu, Dilthey için öznenin tarih dışında bir yerde konumlanması anlamına gelir. Dilthey için apriori kategorilerin canlılığı ve sürekli gelişen ve değişen bir evrimi söz konusudur. "Dilthey'e göre bu formlar tarihin elinde şekillenmiştir." (Stolorow, 2012: 132). Örnek olarak "töz ve nedensellik" kategorileri üzerinden bakıldığında mitlerin eski nedensellik anlayışının, günümüzde yerini düşüncedeki aktif belirlenimlerin dış dünyaya yüklenerek başlangıçta nedene dâhil edilen unsurların azaldığını ve sonuç olarak da "bu terimlerin bir gelişim geçmişi olduğunu söyler." (I: 400).

Bu örnek dahi Dilthey'in ne denli önemli bir vurgu yaptığını açık şekilde göstermektedir. Felsefe tarihinin kavramları dahi, gelişim ve değişim içerisindedir. Hiçbir kavram tarih dışında değil, tarihsel bir akışın içinde günden güne evrilerek yeni anlamlar kazanmaktadır. Kant felsefesi; kategoriler ve kavramlar açısından Parmenidesçi sabit ve durağan bir yaklaşıma benzerken, Dilthey felsefesini de bu anlamda Herakleitosçu akış ve değişim vurgulu bir anlayışa benzetebiliriz.

Kant'ın kategorilerinin bu genel yapısından dolayı Dilthey, Kantçı zaman anlayışını eleştirir. Dilthey'e göre Kant, apodiktik ve apriori bir zaman anlayışı ortaya koymuştur (Topakkaya, 2005: 54). Dilthey'e göre zaman apriori yalın bir akıl kategorisi olmaktan ziyade insan yaşamında kendisini *yaşantı*yla (Erlebnis) ortaya koyan bir şeydir. Dolayısıyla Kant'ın zaman anlayışında gerçeklik anlayışının olmadığını savunur.

Dilthey'e göre Kant, şimdiki salt bir görü algı biçimi olarak görmekle hata etmiştir (Topakkaya, 2005: 54). Bu yüzden Kant felsefesi, insan yaşamının bilinç gerçekliğini canlı bir bütün olarak yaşamaz. Kant'ın zamanın fenomenolojik yapısı ile ilgili doktrini matematiksel doğa bilimlerinin temelden gelir (VII: 193). Ayrıca deneyimle ilgili herhangi bir bağlantı kurmaz.

Dilthey için içsel algılarımızın belirlenimleri ve bunların yaşamımızın canlı içeriği olarak bilgi edinme sürecimizde dış dünya ile karşılıklı etkileşimi söz konusudur. Dilthey'in epistemolojik süreçleri *hayat* (leben) kavramı ile karşılıklı bir iş birliği içinde ele aldığı görülür. O halde hayatın merkeze alındığı bu felsefi sistemi daha iyi anlamak için şimdi Dilthey'in felsefesine giriş yapalım.

Dilthey'in Hayat Felsefesi

Deneyimin Hakkını Vermek, Yeni Bir Deneyim İnşası

Dilthey'in felsefi yaklaşımında "deneyim" in tam anlamıyla oluşturulması çabası ön plana çıkmaktadır. İnsan deneyimi, doğa bilimlerindeki gibi sade-

ce insanın doğayla olan ilişkisindeki mekanik belirlenimlerinden yola çıkılarak kurulamaz. *Deneyimin* bu dışsal yanına ek olarak insanın *içsel deneyimleri* (innere Erfahrung) de söz konusudur.

İçsel deneyimlerin varlığının ispatı insanın kendi deneyiminden gelir. “Olası aktarımlar hariç olmak üzere, gerçekliğin belirli bir içsel ve nesnel bağlantısı ispatlanamaz.” (I: 402). Dilthey için içsel bir betimleme kendini açığa koyar. Bunun için teorik ispatlara gerek yoktur. “Bu, psikik yaşamdaki bağlılığın varsayımsal olarak açıklanmasına gerek olmadığı, ancak doğrudan deneyimlenebileceği anlamına gelir.” (Dilthey, 1977: 5).

Deneyim o halde içsel ve dışsal öğelerin bir bütünlüğü olarak anlaşılmalıdır. Dilthey, bunu açıkça dile getirir (VI: 226’dan akt. Dilthey 1977: 5). Dilthey buradan yola çıkarak içsel yaşamımızı ve dışsal yaşamımızı birleştiren bir dünya tasavvurunu inşa eder. Bu tasavvur her bir *bireysel deneyimde* (Einzelerfahrung) kendini gösterir. “Öznenin bir bütün olarak tatmini, canlılığının doğasında var olan bir değerler ilişkisine dayanmaktadır. Bu değerlendirme başlangıçta bireyseldir ve öznenin yaşam deneyiminde yer alır.” (VII: 65).

İnsan içsel olarak gerçekliklere sahiptir. Dilthey’in hareket noktası da içsel tecrübeyle açığa çıkan bu gerçekliklerdir (Topakkaya, 2016: 23). İnsan *dış deneyimi* (äußeren Erfahrung) ise dünyayı veya dış nesnelere algılama biçimi olan *dışsal algılamadan* (äußeren Wahrnehmung) oluşur. Dilthey, bu iki deneyimin bilgiyi kurma açısından karşılıklı bir etkileşimine değinir. Burada tinsel yaşam bağlantısı aracılığıyla yaşantılar bilgi edimi olarak devreye girer. Dilthey bu anlamda dışsal gerçeklikleri içselliğin bir yansıması olarak betimler:

Ruhsal yaşamın zenginliği ve bağlantısı aracılığıyla bilgiye yükseltildiği yaşantıların anlamlı bir katkısı, içsel olanın dışta ifade edilmesi ve sonradan geriye doğru anlaşılabilmesinde yatar. Bir dış(sal), ya keyfi bir uzlaşma yoluyla ya da doğal, yasal bir ifade ilişkisi yoluyla bir içeriğinin (içselin) ifadesidir (VII: 319).

İçsel deneyimler bu anlamda dışsal deneyime öncüdür. Dışsal deneyim Dilthey’e göre bilinç için kendini açımlayan bir fenomendir. *Dış dünya* (Aus-senwelt) gerçekliğini Dilthey, istence yönelik bir karşı çıkışa gösterilen direncin hayattaki veya tinsel yaşamdaki bir baskı ilişkisi olarak görmektedir (VII: 332).⁴ Buna göre onun tin bilimleri ile temelini atmak istediği de “dış-

4 Rickert bu doğrultuda Dilthey’in dış dünyanın gerçekliği gibi sorunları “anlak sonuçlarına dayanarak değil, ancak istenç ile karşılaştığı direniş arasındaki ilişkide neyin esas olduğunu görerek çözmeye çalıştığını ifade eder.” (Rickert 1920: 27).

sal gerçekliğin manevi bir anlamda *geriye doğru tercümesini* ederek (zurückübersetzen) ortaya çıktığı tinsel canlılığı kazandırmaktır.” (VII: 120).⁵ İşte tam bu noktada bir bütün olarak “hayat” kendisini bu canlılıkta (Lebendigkeit) tesis eder.

Yapısal varlığı ile insan bilinci, kendi bilincine nesne olan tüm dış etki ve gönderimlerle bir bağlantının parçasıdır. Hayat, *hayat birliklerinin* (Lebenseinheiten) etkileşiminden oluşur (VII: 228). Bu Dilthey’de *hayat bağı* (Lebenszusammenhang) olarak da ifade edilecek olan birey ve bireylerin bilinçlerine bir gönderimdir. *Hayat bağı*, bireyin bilinç alanını tüm parçalarıyla içeren kapsayıcı bir alanın soyut kavramsallaşmasıdır. Bu soyut kavram Dilthey için tüm soyutluklardan arınmış ve yaşamın ben ve ben olmayan arasındaki ilişkilerinin bütünü vererek somut bir bütünü temsil etmektedir. “Hayat, değişen zaman ve mekândan bağımsız olarak anlaşılan dış dünyanın koşulları altında bireyler arasındaki karşılıklı etkileşimde bulunan bağlantıdır.” (VII: 228). Dilthey hayat felsefesinin kategorilerini de bu somut bütünlüğü göz önünde bulundurarak ortaya koyar.

Dilthey’in kategorileri aynı zamanda katı bir apriori varsayımı reddeder. Kategoriler, bireyin ve bilgi edim sürecinin tarihsel olarak ele alınmasının koşuludur. Bu tarihsellik bütün-parça ilişkisinde temellendirileceği, metafizik soyutlamaların aşılıp felsefenin de cevap aranan sorulara somut, kanıtlanabilir cevaplar verebileceğine işaret eder:

İmajımızın ve gerçeklik bilgimizin en önemli bileşenleri, örneğin kişisel yaşam birliği, dış dünya, dışımızdaki bireyler olan biz, zaman içindeki yaşamlar ve etkileşimlerdir. Bunların hepsi bu insan doğasının, gerçek yaşam süreçlerinden istemek, hissetmek ve hayal etmenin sadece farklı yönleri olarak açıklanabilir. Bilişsel yetilerimizin katı bir apriori varsayımı değil, sadece varlığımızın bütünlüğünden ilerleyen evrimsel tarih, hepimizin felsefeye yönelmesi gereken sorulara cevap verebilir (I: XVIII).

Dışsal deneyimin bir tarafı da ötekilerle olan ilişki açısından kurulur ki bu Dilthey için öznenin kurulumu anlamına gelir. Dilthey bu kurulumu za-

5 Dilthey dışsallık kavramını sık bir şekilde farklı kavramlarla birlikte kullanır. Ona göre dış öğeler toplum (Gemeinschaft), dünya (Welt), nesnelere (Gegenstände), faaliyet (Handeln), vs. gibi bağlamların içeriğinde sunulur. Burada altı çizilmesi gereken noktalardan biri Dilthey’in içsel olanlara ilişkin olarak deneyim kavramını sık sık kullanmasına rağmen dışsal olanlarda deneyim kavramını çok nadir kullanmasıdır. Bunun nedeninin dışsallığın deneyim kavramının içine nüfuz edemeyişi ya da nüfuz edebilirliğinin bir yok oluşa dönüşme kaygısı olarak görülebilir. Buna ek olarak Dilthey özellikle hayat deneyimi kavramını salt bir şekilde iç deneyim olarak ele almaz; çünkü bu şekilde ele alsa idi ondaki dışsallığı ve tarihsel bağlantıyı kaybedeceğini düşünür gibidir. Tarihsel dünyanın dış gerçekliği psikolojik dünya tarafından yutulma tehlikesi ile karşı karşıyaydı ki bu yüzden Dilthey “iç ve dış arasındaki ilişkinin önemi üzerinde ısrar ederken, dış veya kamusal boyuta giderek daha fazla vurgu yaptı.” (Dilthey, 1977: 12).

man kategorisini merkeze alan bir bakış açısıyla sunar. “Ben diyebilmek, ancak toplumsallık/tarihsellik ortamında bulunmakla mümkündür.” (Dilthey, 1999: 85).

Zamanın, hayat birlikleri arasındaki bağ üzerinden kurucu rolü dolayısıyla zaman, en önemli kategoridir. Dilthey'in hayat kategorileri içsel deneyimin tarihsel oluşu gibi tarihsel bir köken ile bağlantılıdır. Burada zaman kategorisinin diğer kategoriler için bir temel oluşturduğu söylenebilir. Zaman, “hayatta, ilk kategorik belirlenimdir, diğerleri için temel olan, zamansallığı da için de barındırır.” (VII: 192).

Zaman ve *süreç* (Verlauf) kavramlarının sentezi ile Dilthey *hayat süreci* (Lebensverlauf) kavramını belirler. Süreç sadece zamansallığı içeren bir ifadedir (VII: 72). Şimdiki zaman Dilthey için özellikle önemlidir, çünkü gerçeklik ve hayat doludur. Dilthey zamanı ikiye ayırır. Bunlardan birincisi onun gerçek zaman olarak ifade ettiği *Gerçek zaman* (wirkliche Zeit), onun için *yaşantı* (Erlebnis) ile birliktedir ve bu insani hayatla ilgilidir. İkincisi ise somut zaman olup bu daha çok doğada akan tek boyutlu, zamandır (Topakkaya, 2016: 47).

Yaşantı kavramı⁶ Dilthey için önemli bir kavramdır. Özellikle onun *yaşama* (Erleben) kavramı ile birlikte ele alındığı görülür. Dilthey, *yaşantı* kavramından “hem tek tek insanların yaşantısını hem de bütün bunları kapsayan küllî bir yaşantı kavramını anlamaktadır.” (Altun, 2021: 10).

Yaşama ve *yaşantı* kavramları arasındaki farkı belirtmek çok önemlidir. Yaşantı daha çok içsel ve dışsal deneyimin birleşimini tasavvur eder: “Kişisel yaşantıda zihinsel bir durum vardır, ama o aynı zamanda onunla ilişkili olarak çevreleyen dünyanın nesnelliğidir.” (Dilthey, 1922: 199). *Yaşantı* ile Dilthey, bilgi ve olgusalılık arasında bir birlik kurar. Dolayısıyla özne ile nesne arasında teorik bir ayırım yoktur (Topakkaya, 2016: 46).

Yaşama kavramı ise daha çok psikolojik bir içeriğe gönderme yapar. *Yaşama* insanın tüm tinsel özelliklerini içerir.⁷ Reel gerçekliğe daha yakın bir anlamda kullanılan *yaşantı* kavramına nazaran *yaşama* gerçeklikten elde edilen bir form gibidir (Topakkaya, 2016: 45).

Yaşantı kavramı kendi kendini özne ile nesnenin bir bütünlüğü olarak açımalar. Karşılıklı olarak *anlama* (Verstehen) ile kurulan bu kavram, gerçek-

6 Dilthey'in *Erlebnis* kavramı, spekülâtif Alman felsefesinin *entelektüel görüşünden* (*intellektuale Anschauung*) doğdu. Schleiermacher; Alman idealizminin *Anschauung* kavramı yerine *sezi*, *his* (*Gefühl*) kavramını getirmesi gibi Dilthey de bu kavram yerine *yaşantı* (*Erlebnis*) kavramını getirmiştir (Tapper 1925: 338).

7 *Yaşamada* insanın duyulan, isteyen, düşünen olarak maddi ve manevi bütün yetilerinin olduğu söylenebilir.

liğin dolaysız bir yansımasıdır. İçsel olarak yaşantının anlama talebi, duyu- sal algıda verilenlerin açıklama talebine karşılık olarak düşünülebilir: “Tıpkı duyu- sal olarak verilenin algısının açıklanma isteyebileceği gibi, bir ‘içsel’in ifadesinin yaşantısı da anlama gerektirir.” (Boehm, 1951: 411).

Dışsal ve içselin bir birliği olan *yaşantı* aynı zamanda *bilincin* (Bewusst- sein) de birliği anlamına gelir. “Kant bilincin birliğini düşüncede bulmuştu; Dilthey ise yaşantıda.” (Tapper, 1925: 337). Burada Dilthey, Kant’ın empi- rizm ve rasyonalizmi birleştirmesi gibi bir adım atmış olur; zira *yaşantı* ken- disinde iç-dış ayrılığını hayat bağı ile birleştiren bir durum belirlenimidir.⁸

Anlama ile *yaşama* Dilthey için zihnin yapısal süreçlerini inşa eder. Aynı za- manda *anlama* ve *yaşama* zihinsel süreçlerin metodik olarak işlenmesini sağ- lar. Burada tinsel bütünlüğün *anlama* için nesnesi *kavram* (Begriff), *yaşama* için nesnesi ise *yaşantıdır*.⁹ Dilthey bu iki ögenin karşılıklı etkileşimini vurgular:

Zihnin tüm sistematik bilimleri, yaşanan ve anlaşılan ile onu ifade eden kavramlar arasında var olan ilişkiye dayanır. Yaşanan ve anlaşılan kavram- larda temsil edilir ve bu kavramlar yaşanan ve anlaşılan şeyde yerine getiri- lir. Bu sonuncusunun en son derecesi böylelikle de kavramın sistematığında temsil edilebilir (VII: 311).

Dilthey için *anlama* ancak hayat kategorileri ile mümkündür. Hayat kate- gorileri, Dilthey için yaşamdan çıkarlar, ama yaşama bir katkı sunan oluşum biçimleri değildirler. Yaşamın kendi zamansallığında olan yapısal biçimleri, bilinç birliği ile kurulan işlemlerin biçimsel temelinde onlarda ifade edilir- ler (I: 203).

Anlamanın, kavrayan öznenin bütünlüğü ile ilişkili olduğunu ifade eden Dilthey, kategorileri *formel* ve *reel* olmak üzere ikiye ayırır. Formel kategori- ler “hem doğa bilimlerinin hem de tinsel bilimlerin farkına varış olarak an- lamanın biçimsel koşullarıdır”; reel kategoriler ise daha çok yaşam bağlantı- larıyla ve yaşamın içselleşmesiyle ilgili olup akıl için temellendirilemeyen şeylerdir.” (VII: 197).¹⁰

Dilthey’in hayatın anlaşılması için üç farklı düşünce kategorisinden bah- seder: “*Değer* (Wert) (şimdiki zaman), *amaç* (Zweck) (gelecek zaman) ve *anlam*

8 “İç dünya ve dış dünya arasında bu ayrım özellikle Kant’ta çok keskin bir şekilde görüldüğü üzere ya-şam bağının kopması anlamına gelir.” (Dilthey, 1977: 32).

9 *Yaşantı* ve *yaşantı ifadeleri* (Erlebnisausdruck); “Dilthey yaşantı kavramıyla yaşam kavramının icrasını kasteder. *Yaşantı ifadeleri* ise bu uygulamanın eylemlerde, dilde ve kurumlarda görünür hale gelmesidir.” (Topakkaya, 2016: 223)

10 Yaşam kategorileri keskin sınırlarla birbirlerinden ayıramadıklarından, onları düşünce kategorileri gibi tam olarak tanımlamak mümkün değildir. (Topakkaya, 2016: 43)

(*Bedeutung*) (geçmiş zaman) kategorileridir.” (Topakkaya, 2016: 49). Dilthey bunlardan anlam kategorisine pozitif anlamda farklı bir anlam yükler. Sadece anlam kategorisi değerleri ve amaçları düzenleyebilir, özneyi ve özneler arası bağlantıyı tarihsel olarak inşa edebilir. Tarih belleğe, bellek de anlama aittir. Anlam tarihsel düşüncenin en ayırt edici kategorisidir (I: 202).¹¹

Dilthey *hayat bağlantıları* ile *anlamı* bir tarihsellik olarak hayatın tümüne genişletir. Bu anlamda tarih, sosyal ve politik anlamda değildir. “O, bu kavramla iç dünyaya dönük tarihselliği ve bununla bağlantılı olarak içsel toplumsallaşmayı kasteder.” (Topakkaya, 2016: 39). Dilthey’e göre içsel toplumsallaşma, içsel hayatın diğer insanlar yani ben olmayan bizler aracılığıyla kurulumu anlamına gelir. Bu aynı zamanda *benin* (*Ich*) kendini öznelere aracılığıyla aşarak anlama süreci olarak ifade edilir. Bu anlamda Dilthey’in çabası nihai durağında toplumsal bağlantılardan ve tarihten “saf olan (!)” Kant’ın saf aklını tarihe ve topluma yaymak olmuştur: “Dilthey’in amacı, Kant’ın öncelikle doğa odaklı *Saf Aklın Eleştirisini*, insan deneyiminin sosyal ve kültürel boyutlarına da hakkını veren, tarihsel bir aklın eleştirisine doğru genişletmekti.” (Makkreel 2020).¹²

Tin Bilimlerinin Sistematiği

İçsel deneyimimizde ortaya çıkan tüm bu *tinsellik* (*geistichkeit*) ve içsel yaşamın ortaya koyduğu tüm bu belirlenimler, tin bilimlerinin sistematik kurulumu için bir zorunluluk kılar. Bu zorunluluk, beraberinde kapsam belirlenimini ve epistemolojik olarak bir yöntem ve metodoloji inşasını da beraberinde getirir ki Dilthey “tin bilimlerinin epistemolojik temelini tarihsel aklın, yani insanlık yetisinin eleştirisiyle başlatır.” (Stein, 1924: 340).

Tin bilimlerini temellendirmek bu hali ile daha çok psikolojik bir zeminin varlığını hissettirmektedir. Psikoloji, tin bilimleri içerisinde Dilthey için önemli bir role sahiptir ve bu rol, diğer tin bilimlerinin üstlenemeyeceği kurucu bir roldür (Topakkaya, 2016: 236). Epistemolojik anlamda Kantçı saf aklın kavramlarının dışında bir zemin tasarımı yapan Dilthey’e göre kategoriler hem içsel hem de dışsal olmak üzere deneyimi içermelidir. Bu katego-

11 Anlam kategorisi Dilthey’de beş grupta inceler. Bunlar: “Parça ve bütün kategorisi, araçlar ve amaçlar kategorisi, güç kategorisi, iç ve dış kategorisi, değer kategorisi. Parça ve bütün kategorisi; fiziksel dünyanın bilgisi ile ilgilidir, ancak insanın anlaşılması için özel bir önemi vardır. Araçlar ve amaçlar kategorisi; amaçların farkındalığından kaynaklanır. Güç kategorisi; çevremizi etkileme ve çevreden etkilenme bilincimizi yansıtır. İç ve dış kategorisi, zihinsel durumları fiziksel süreçler aracılığıyla ifade etme kapasitemize karşılık gelir. Değer kategorisi, durumlara verdiğimiz tepkiyi onaylayıp onaylamayı temsil eder.” (Rickman, 1976: 16).

12 Rudolf Makkreel, “Wilhelm Dilthey”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <<https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/dilthey/>>.

riler insan doğasının karşılıklı ilişkileri içerisinde gerçek yaşam süreçlerini kendilerine nesne haline getirir.

Pozitif bilimlerin dikkate aldığı bir dünya ve nesnelere olduğu gibi tin bilimlerinin de bir dünyası ve nesnelere olması gerekirdi. Dilthey, tin bilimlerine konu olacak soyut dünyayı yaşam temelleri üzerinde yükselen *anlama* ve *yaşama* kavramlarının kökleri üzerinde nesnelleştirme çabası içinde gibidir. Bu nesnelleştirme kendimizin ve başkalarının iç yaşamlarını anlamak için yaşam deneyimlerinin yorumlanmasıyla ilgilidir:

İnsan çalışmaları, konu olarak her yönüyle yaşamın nesnelleştirilmesine sahiptir. Ama bu bizim anladığımız bir şey haline geldiği ölçüde, içten dışa olan ilişkisini baştan sona içerir. Buna göre, bu nesnelleştirme anlamada her zaman, kişinin kendi iç yaşamının farkına vardığı ve başkalarınınkini yorumlayabildiği deneyimle ilişkilidir. (Rickman, 1976:192).

Dilthey somut olarak tinsel nesnelleştirirken, içsel ve dışsal deneyimi birbirinden ayırmayarak düalizmi aşmaya çalışır. Kantçı anlamda doğa ve akıl yetileri karşıtlığı arasındaki çizgi ve bu sınırlama ile oluşan düalizme Dilthey tarafından ortadan kaldırılır. Kant'ta iki farklı yapı teşkil eden doğa ve insan Dilthey'de onların birbiriyle son derece ilişkili bir birliğini *hayatta* temsil eden bir düşünceye karşılık gelir.

Bu doğrultuda Dilthey'in felsefe tarihine önemli katkısı yükselen doğa bilimlerinin karşısında tin bilimlerinin hak ettiği yeri kazanmasını sağlamaya çalışması olmuştur. Dilthey, tin bilimlerini insanın hayatı içindeki taşıdığı *anlama* ve *yaşama* dayalı olarak kurar. "İnsanın damgasını vurduğu her şey, tinsel bilimlerin konusunu oluşturur." (VII: 148). Bunu yaparken bu doğrultuda onun en büyük özgünlüğü olarak ifade edilebilecek olan unsur, bunu tarih üzerinden kurmasıdır: "Bütün bunlarda insanı ararız ve bu nedenle psikoloji, yalnızca yaşanan ve anlaşılan, onlardan gelen ifadeler ve etkilerle insanı aramaktır. Bu yüzden beşeri bilimler üzerine düşünmenin temel görevini tarihsel aklın bir eleştirisi olarak adlandırdım." (VII: 278).

Dilthey'in tin bilimlerinin yapısal birlikteliğini insan hayatından yola çıkarak inşa ettiği görülür. Dilthey için tinsel dünya, sadece insanın sınırlı bir bireyselliği anlamına gelmez. Tinsel dünya, *etki bağlantısı* (Wirkungszusammenhang) olarak kendini açığa vurur (VII: 152). Böylelikle tarihsel dünyanın tin bilimlerinde kurulumunu insan hayatının çeşitliliği üzerine kurar. Tıpkı doğa bilimlerinin nesnesi olan bir dünyaya sahip olması gibi tin bilimlerinin de bir dünyaya sahip olması gerekir. Bu doğrultuda Dilthey'in, tarihsel dünyayı kuran tin bilimlerini, bütünüyle insan varoluşu ve edimlerini kapsayan

“tarih, ulusal ekonomi, hukuk ve siyaset bilimi, dini arařtırmalar, edebiyat ve Őir alıřmaları, mekânsal sanat ve műzik, felsefi dűnya gűrűřleri ve sistemler ve son olarak psikoloji” olarak saydıđı gűrűlűr (VII: 79).

Tin bilimlerinin kurulumu Dilthey için epistemolojik olarak bir yűntem gerektirir. Bu anlamda Dilthey yeni bir hermeneutiđin, tin bilimlerinin bilgi kuramsal açıdan ihtiyaçlarını karřılamak űzere tesis edilmesi gerektiđini dűřűnűr. Ona gűre tarihsel dűnyanın bađlamı için hermeneutik yeni bir bađlantı ile bilgi olasılıđını gűsterme ve onu gerçekleřtirme araçlarına sahiptir ve epistemolojik gűrev ona aittir (VII: 217, 218). Dolayısıyla bir tarafı filolojik diđer tarafı da psikolojik olarak tarihsel insan dűnyasını anlamının yűntemi hermeneutiktir.¹³ “Tin bilimlerinin epistemolojisi, mantıđı ve metodolojisi bađlamında birleřtirilen bu hermeneutik doktrini, felsefe ile tin bilimlerinin temelinin űnemli bir bileřeni olan tarih bilimleri arasında űnemli bir bađlantı haline gelir (Dilthey, 1900: 202).

Dilthey için her tűrlű hermenutik yorumlama, anlama yűnelik bir bilgi arayıřıdır. *Anlam* yani tek tek anların kendi bađlamlarındaki iliřkiyi veren en genel kavram, *yařantı-ifade-anlama* arasındaki hermeneutik çemberde bir anlam bađlantısı kurar ve bu sayede ortaya çıkan bakıř açıları ilgili bűtűnle iliřkili hale gelir. Anamlar zamansal sűre içinde etki bađıntısı bađlamında birbirleriyle irtibatlıdır. Hermeneutiksel anlama konsepti zamansallık, anlam ve anlama arasında içsel bir bađ oluřtururlar (Topakkaya, 2016: 231, 232).¹⁴

Sonuç

Dilthey felsefesi *hayat* kavramından yola çıkarak űzellikle insanın bireysel ve toplumsal varoluřunu gűrmezden gelen bir felsefeyi olumsuzlar. Bu anlamda felsefenin metafiziđe dűřmesindeki en űnemli sebeplerden biri, insanı ve hayatı gűz ardı ederek yapılan felsefelerdir. Her ne kadar felsefe tarihinde űnemli bir durak noktası olmasına rađmen Kant, hayatı es geçtiđinden dolayı epistemolojik anlamda yetersiz bir felsefe yapmıřtır ve metafiziđe dűřműřtűr. Bu metafizik, Dilthey’e gűre tarih űstű bir űznenin apriori kategorilerinin cansız ve mekanik bir yansımasıdır!

Dűřűnen űzne, Kant için teorik ve pratik ayırımının gűlgesi altında ama buna rađmen daha çok teorik bir belirlenimdir. Bu yűzden de aklın apriori

13 Dilthey hermeneutiđi birbirini tamamlayan ve űst űste űrtűřen iki stratejiye ayırır. Dilbilimsel yorum ortak bir dili ve onun dil kullanımındaki bireyselleřmesini incelerken, psikolojik yorum tekil bireyi yařam kořulları ve bađlamları ile iliřkili olarak ele alır (Nelson, 2014: 264).

14 Hermeneutik Dilthey için bir tűr refleksiyondur. Refleksiyon da yařantı veya hayat bađlarına dođru bir hareketi temsil eder. Dilthey bunu *űz anlamlandırma* (Selbstbesinnung) olarak ifade eder. Aynı zamanda hermeneutik *űz anlamlandırma* için gerekli olan bir araçtır. (Topakkaya, 2016: 153)

durağan ve metafizik ediminin bir yansımasıdır. Dilthey için bu ayrımı ortadan kaldırmak, kritik bir görevdir; zira teorik ve pratiğin birleşmesi insan hayatında mümkün olduğu gibi, felsefi olarak bu ilişkiyi kurmak bilimin ve bilginin tam olarak kendini temellendirmesi için elzemdir. Gerçekten de insanın kategorileri sürekli değişen dünya ile bir etkileşim içerisinde olarak kendini yeniden kurmaktadır.

Kant, bilimsel metafizik çabasını, saf bir metafizik olarak “kendinde şey”-de sonlandırmıştır. Dilthey ise tin bilimlerini özellikle tarihsel bağlamı çerçevesinde filolojik ve psikolojik bir hermeneutik ile kurmuştur. Dilthey’e göre tin bilimleri ve sistematigi, insanı ve tüm bireysel ve toplumsal ilişkilerini anlamlandırmaya yönelik olarak yorumsal bir edimin önünü açar. Bu, hayatın kendisini “anlamalarının zenginliğiyle açacağı bir sürece göndermedir ki bireysel yaşamın kendisinin ya da içkin dünyevi bir varoluşun tarif edilemezliğini teşvik eder.” (Nelson, 2014: 265). Böylelikle Kant’ın *kendinde şey* olarak bilinmeyeceğini ifade ettiği olguların, Dilthey *hayattan yola çıkarak* anlaşılabilirliğini savunur. Dilthey’e göre bu olgulara, yaşantı olarak yaşamımızın dolaysız bir şekilde onları anlaması aracılığıyla ulaşırız. Bunu belki de şu ifadeyle dile getirebiliriz: “Yaşamayı yine yaşamdan hareketle anlamak.” (Misch, 1995:35).

Bu belirlemeler ışığında Kant’ın düşünen özne ile dış dünyayı anlamlandırma çabasını epistemolojik durağan bir *deneyim* olarak kurduğu gözlenir. Dilthey bu deneyimi, kendi insan varoluşunu barındıran içsel deneyimi yok saymak olarak değerlendirir. Dilthey’e göre iç deneyimimiz ve dış deneyimimiz birliktedir ve tin bilimlerinin bilgiyi temellendirmesi için bu birliktelik, kesinlikle görmezden gelinebilecek bir şey değildir.

Bu anlamda Kant’ın teorik aklı yerine tarihsel bir akıl inşa eden Dilthey, aklın yalın belirlenimlerini içeren metafizik tarihini fenomenolojik bir şekilde ele alır. Dilthey için bu süreç aslında insanın kendini anlamlandırması olarak ele alınabilecek ve tarihsel aklın bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. *Özbilinç* burada devreye girer. *Özbilinç*, bilinç üzerinde refleksif hareketi sonucunda kendi yaşamına, *öz anlamlandırma* ile zenginliği içinde dolaysız temas haline girer. Burada Dilthey felsefesinin vurgusu; epistemolojinin metafiziği olmadığı, bilakis tarihsel bağlantıların kurucu rehberliğindeki hayatın tüm yapıları ile insan yaşamının psikolojik ve antropolojik bir metafizik bilincidir. Bu tarihsel bilinç, “modern insanın tüm insanlık geçmişinin kendi içinde mevcut olmasını sağlar.” (Dilthey 1900: 187).

Dilthey için bilgiye ulaşmanın gerçek yollarını inşa etmenin önemli olduğu görülür. Ne var ki onun felsefesinde bilginin ön plana çıkarıldığını

söylemek mümkün değildir. Bu doğrultuda onun Kant'ın anlama yetisi öznesi gibi bilgi peşinden koşan bir özne algısını yadsıdığı söylenebilir. Dilthey'in daha çok bireylerin ve dış dünyanın birbirleri ile olan bağlantıyı nasıl kuracağı üzerinde düşündüğü görülür. Onun tarihsel akıl eleştirisi de buna hizmet eder. Tarihsel dünyanın tin bilimlerinde kurulumu bu açıdan yapısal bir bütünlük arayışının sonucudur.

Dilthey'in önemi çağımızın modern insanını ele aldığımız zaman daha belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Bugün yaşamın birer parçası olan bizler kolektif bir bilinci sosyal medya aracılığıyla ortaya koyuyoruz. İnternet çağında ulaşmış olduğumuz son noktada düşünce kategorilerimizin her an evrildiği çok canlı ve çok hızlı bir dönem yaşamaktayız. Düşünce kategorilerimizin bize ne sunduklarını ve bir bütün olarak düşüncemizle yaşamımızın nereye doğru evrildiğini anlamak insanoğlu için önemli bir ödev olarak karşımıza çıkmaktadır. Tam da bu nokta, bir kırılma noktası olup Kant ve spekülatif felsefe ile uğraşan filozofların statik felsefi sistemlerini aşip, Sokratesçi "sorgulanmamış hayat yaşanmaya değer" desturundan yola çıkarak güncel yaşamın, eleştirel düşüncenin aktif kılavuzluğunda ele alındığı bir felsefi konumu bireye yüklemesi açısından önemlidir.

Dilthey felsefesi bu anlamda felsefi öznelerin, donuk katılımsız bir halden çıkıp hayata yönelmesini talep eder. Bu aynı zamanda bireylerin, içsel dünyasında dışsal dünyasını (doğa-toplum) içselleştirmesi için bir çağrıdır. Dilthey'e göre "insan mutluluğunun büyük bir kısmı diğer zihinsel durumlarla empati kurmaktan kaynaklanır." Bu aynı zamanda "ben" in kuru-lumu için gerekli şartlardan biridir; çünkü "ben" in merkezi düşüncesi sadece "Sen" in düşünülmesindedir." (Topakkaya, 2016: 148)

Dilthey bu anlamda dış dünyayı toplum ve doğa bütünlüğü olarak özne ile bağlantılı olarak "ben" de inşa etmek ister. Dilthey'de, bireylerin ve dış dünyanın birbirleri ile olan bağlantısını bu anlamda bilgi kurmaz. Bunu yaparken günümüz için önemli bir belirleme ile *sevgiyi*, bilginin üzerinde konumlandığı görülür. Dilthey'in hayat felsefesi sevgi ile tamamlanmış olur: "Ancak sevgi içerisinde birey bütün yaşamın birliği içinde hayatta yükselir ve anlama yetisi görüşünü çözmeye muktedirdir. Bu yaşamsal olanın bir duyumdur ve yaşayanlar, sevilenler olarak birdirler." (IV: 98)

Öz

Dilthey'in Kant Felsefesini Eleştirisi

Dilthey felsefesi, felsefeyi tin bilimleri ile birlikte alması ve bunun kurulumunu da tarih üzerinden yapması ile oldukça zengin bir felsefedir. Dilthey, 19. yy.da zirveye ulaşan geleneksel Alman felsefesini bir anlamda reddederek felsefeye yeni ve özgün bir yol çizmiştir. Bunun en önemli hareket noktalarından biri doğa bilimlerinin yükselişinin henüz emekleme çağında olduğu ifade edilebilecek tin bilimleri karşısındaki baskıcı ve indirgemeci pozisyonu olduğu söylenebilir. Öyle ki bu durum insan hayatının göz ardı edilmesi gibi büyük bir yanlış içindedir. Bu yüzden Dilthey için felsefe ilk olarak kendisine doğrudan verilmiş bir bütün olarak insan yaşamından başlamalıdır. Tin bilimlerini sistematik bir şekilde yapılandırmak onun yöntem, amaç ve sınırlarını çizmek Dilthey'in felsefi programıdır. Bu doğrultuda Dilthey hayat, anlam ve yaşantı gibi kavramları merkeze alır. Dilthey, Kant'ın eleştirel felsefesini kendisine birçok anlamda adres gösterir. Ne var ki Kant'ın deneyim tasarımı bu kavramları es geçmiştir. Bu doğrultuda Kant'tan birçok konuda olumlu ve olumsuz eleştirel yaklaşım çerçevesinde faydalanmıştır. Dilthey'in hayat felsefesini Kant'a yönelmiş olduğu olumsuz eleştiriler üzerinden ele almak ve bu sayede onun felsefesinin genel hatlarını çizmek bu makalenin odak noktasını oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Tin bilimleri, Hayat, Deneyim, Yaşantı, Anlam, İçsel deneyim.

Abstract

Dilthey's Critical of Kant Philosophy

Dilthey's philosophy is a very rich philosophy, taking philosophy together with the humanities and setting it up on history. Dilthey, in a sense, rejected the traditional German philosophy that reached its peak in the 19th century and drew a new and original path to philosophy. One of the most important starting points of this is its oppressive and reductionist position against the humanities, which can be stated that the rise of the natural sciences is still in its infancy. So much so that this situation is in the great mistake of ignoring human life. Therefore, for Dilthey, philosophy must first begin with human life as a whole directly given to him. It is Dilthey's philosophical program to systematically structure the human sciences and draw its methods, aims and boundaries. In this direction, Dilthey places concepts such as life, meaning and lived experience in the center. Dilthey addresses Kant's critical philosophy in many ways. However, Kant's experience design bypassed these concepts. In this direction, he has benefited from Kant within the framework of positive and negative critical approach in many issues. The focus of this article is to discuss Dilthey's philosophy of life through the negative criticisms he directed towards Kant and thus to outline his philosophy.

Anahtar Kelimeler: Humanities, Life, Experience, Lived experience, Meaning, Inner experience

Kaynakça

- Altun, S. Y. (2021). "Wilhelm Dilthey Felsefesinde 'Anlama' Kavramı ve Dolayimleri", *Temaşa Felsefe Dergisi*, 16, ss. 5-19.
- Boehm, R. (1951). "'Erklären' und 'Verstehen' bei Dilthey", *Zeitschrift für philosophische Forschung*, 5/3, ss. 410-417. (URL: <https://www.jstor.org/stable/20480485>)
- Dilthey, W. (1900). "Die Entstehung der Hermeneutik", *Philosophische Abhandlungen*, *Festschrift für Christoph Sigwart*, ss. 187-202.
- Dilthey, W. (1921). *Gesammelte Schriften II. Band: Weltanschauung Und Analyse Des Menschen Seit Renaissance Und Reformation*, Leipzig Und Berlin: Verlag von B.G. Teubner.
- Dilthey, W. (1922). *Das Erlebnis Und Die Dichtung Lessing Goethe Novalis Hölderlin*, Leipzig und Berlin: B. G. Teubner-Verlags Gesellschaft.
- Dilthey, W. (1965). *Gesammelte Schriften VII. Band: Der Aufbau Der Geschichtlichen Welt In Den Geisteswissenschaften*, Stuttgart: B. G. Teubner-Verlags Gesellschaft.
- Dilthey, W. (1977). *Descriptive Psychology And Historical Understanding*, trans. By Richard M. Zaner And Kenneth L. Heiges, Netherlands: Martinus Nijhoff, The Hague. (DOI: 10.1007/978-94-009-9658-8).
- Dilthey, W. (1990). *Gesammelte Schriften I. Band: Einleitung in Die Geisteswissenschaften*, Stuttgart: B. G. Teubner-Verlags Gesellschaft.
- DILTHEY, W. (1990). *Gesammelte Schriften IV. Band: Die Jugendgeschichte Hegels: und Andere Abhandlungen zur Geschichte des deutschen Idealismus*, Stuttgart: B. G. Teubner-Verlags Gesellschaft.
- Dilthey, W. (1999). *Wilhelm Dilthey Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Günay, M. (2010). *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*, Adana: Karahan Yayınları.
- Makkreel, R. (2020). "Wilhelm Dilthey", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/dilthey/>
- MISH, G. (1995). "Tin Bilimleri Kuramı İçinde Yaşama Felsefesi Düşüncesi", *Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar içinde*, Özlem, D. (ed.), ss. 51- 82, Ankara: Ark Yayınevi.
- Nelson, E. S. (2014). "Language, Nature, and the Self: The Feeling of Life in Kant and Dilthey", *The Linguistic Dimension of Kant's Thought: Historical and Critical Essays*, pp. 263-287, Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- Rickert, H. (1920). *Die Philosophie Des Lebens*, Tübingen: Verlag Von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Rickman H. P. (1976). *Selected Writings*, Cambridge, London, New York, Melbourne: Cambridge University Press.

- Stein, L. (1924). "Historical Optimism: Wilhelm Dilthey", *The Philosophical Review*, 33/4, ss. 329-344. (Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/2179222>)
- Stolorow, R. D. (2012). Review: "The Historicity of the A Priori" Reviewed Work: *The Tragedy of Finitude: Dilthey's Hermeneutics of Life* by Jos de Mul and Tony Burrett, *Human Studies*, 35/1, pp. 131-135. (URL: <https://www.jstor.org/stable/41427899>)
- Tapper, B. (1925). "Dilthey's Methodology of the Geisteswissenschaften", *The Philosophical Review*, 34/4, ss. 333-349. (URL: <https://www.jstor.org/stable/2179376>)
- Topakkaya, A. (2005). *Die wirkliche Zeit - Eine vergleichende Untersuchung der Zeitlehre von W. Dilthey und H. Bergson unter besonderer Berücksichtigung von I. Kants Zeitanalyse*, Freiburg: Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Albert-Ludwigs-Universität.
- Topakkaya, A. (2016). *Wilhelm Dilthey ve Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları.